

De sårbare bekkene

Av Leif R. Karlsen

Leif R. Karlsen er fiskeforvalter hos Fylkesmannen i Østfold.

Innlegg på seminar i Norsk vannforening 14. mars 2012.

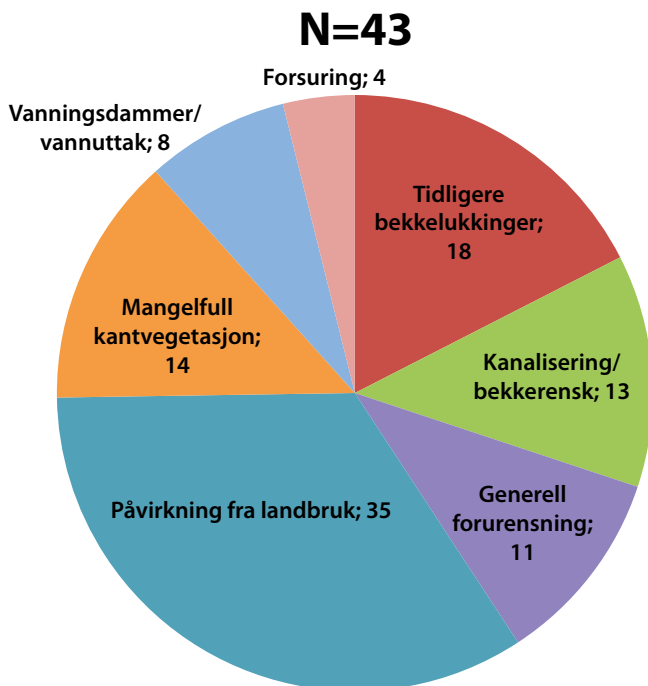
Introduksjon

En naturlig og uforstyrret bekk gir grunnlag for stor artsrikdom av vannlevende organismer. Dessverre er det ikke mange slike bekker igjen i vårt fylke. De fleste bekkesystemene er påvirket negativt av ulike typer menneskelige inngrep. Denne artikkelen fokuserer spesielt på kystbekker med bestander av sjøørret. I Østfold er det registrert i overkant av 40 slike bekker. I noen bekker er sjøørreten blitt borte, men det oppdages også stadig nye. Noen av sjøørretbekkene er svært små, og enkelte kan ha en gjennomsnittlig vannføring helt ned i 0,04 m³/sek. Som regel er ørret (*Salmo trutta*) eneste fiskeart. Kystbekkene tjener som gyte- og oppvekstområder for sjøørreten, og står for mesteparten av sjøørretproduksjonen i fylket. Disse småbekkene er selve grunnlaget for det populære sportsfisket etter sjøørret som foregår i sjøen. Ulike tiltak i bekkene de senere åra har bedret forholda for sjøørreten mange steder.

Østfold – et tett befolket fylke med mye landbruk

Østfold er et fylke med mye landbruksvirksomhet, samtidig som det er forholdsvis tett befolket. Spesielt gjelder dette langs kysten, hvor det også er mange fritidsboliger. Dette innebærer at bekkene er utsatt for en rekke trusler og inngrep. Det er for eksempel gjort beregninger som viser at det i Østfold er lukket mer enn 150 mil med bekker og grøfter siden 1960. Bekkelukking er ikke lenger tillatt, men det er mange andre typer inngrep som kan ha en negativ påvirkning på livet i bekkene generelt og for sjøørreten spesielt. Eksempler på dette kan være:

- Kulverter (rør) under vegger og jernbane
- Demninger av ulike slag
- Bekkelukkinger (tidligere)
- Kanaliseringer og bekkerenskk
- Forurensing i form av kloakk og utslipp fra industri m.m.
- Avrenning fra landbruk i form av jordpartikler, gjødsel, sprøytemidler, m.m.
- Fjerning av kantvegetasjon
- Jordbruksvanning og annen type vannuttak

Figur 2. Antall bekker i Østfold som i en eller annen form er utsatt for påvirkninger som er negative for sjørretbestandene.

formål. Ørreten stiller forholdsvis strenge krav til vannkvaliteten i en bekk både når det gjelder pH, oksygeninnhold og temperatur m.m. I en liten bekk hvor sjørretungene skal leve de første 2-3 årene av sitt liv kan det være en tøff kamp for å overleve. Forsuring er ikke noe stort problem for sjørreten i Østfold fordi de fleste kystbekkene ligger under tidligere marin grense og har god pH.

Kystbekker i jordbruksland

Så godt som alle kystbekkene i Østfold renner gjennom områder med jordbruksaktivitet. Kravet om økt produktionsareal og effektivitet i jordbruket har

skapt en rekke negative virkninger, både økologisk, landskapsmessig og trivselsmessig. Pløying om høsten har først til økt avrenning og gjenslamming av gyteområder. Ørretrogna som ligger nedgravd i grusen fra høsten og fram til våren trenger rikelig med oksygen. Silt og sand som renner ut i bekken tetter igjen porene i gytegrusen og kan kvele rogn. Undersøkelser har vist at allerede ved ca. 20 % innblanding av silt og sand i gytegrusen synker overlevelsen dramatisk, og ved ca. 40 % innblanding dør så godt som all rogn. I de senere åra har endret jordarbeiding ført til en viss bedring med hensyn til avrenning. Ved å la jordene

ligge i stubb fram til våren reduseres avrenningen. Planting av gras i en sone langsmed bekken og i dråg er også et middel mot avrenning. Både endret jordarbeiding og grasdekte areal er tiltak bøndene kan få tilskudd til.

Bevaring av en frodig og tett kantsone langs bekkene er sannsynligvis det beste og mest effektive tiltaket mot avrenning/gjenslamming. Kantsonen har dessuten en rekke andre funksjoner både som næringskilde for fisk (dryss fra løvtak), som stabilisator av bekkkant (røtter som binder), som skjulområde for fisk (under røtter og overhengende bekkkant), som temperaturdemper (skygge), og som korridor for pattedyr og fugl. I de senere åra har det blitt en økende interesse for å ta

ut trær og busker bl.a. langs bekkene til såkalt energivirke. Dette virket selges i første rekke til Sverige hvor det brukes til produksjon av energi. Denne utviklingen har ført til økt press på kantsonene langs viktige sjørretbekker.

Dessverre havner fremdeles kloakk fra spredt boligbebyggelse rett i bekken en del steder. I tørre år med liten vannføring kan belastningen bli for stor og føre til fiskedød. Krav om bedre renseløsninger og tilkobling til kommunalt avløpsnett har imidlertid ført til bedringer. Strømstans ved kommunale pumpestasjoner for kloakk kan føre til overløp og akutt forurensning. Gode rutiner i form av avlastningsbassenger og varsling kan forhindre dette. Avløpsnettet er i mange

Figur 3. Sjørretungene tilbringer vanligvis 2 år i bekken før til vandrer ut i sjøen.

tilfeller gammelt og fullt av lekkasjer. Kommunene har ansvaret for rehabilitering av avløpsnettet, og kan gi innbyggerne pålegg om tilkobling til kommunalt nett.

Tiltak i sjørretbekkene

I Østfold har vi de senere åra sett en økende interesse for å ta vare på sjørretbekkene. Både jeger- og fiskerforeninger, kommuner, grunneiere og andre, har innsett hvilken verdi disse bekkene har. Med forholdsvis enkle midler er det mye positivt som kan gjøres for sjørreten. Dette har vi sett flere eksempler på i Østfold de senere åra. Anlegging av nye gyteområder for sjørreten har vært

mest populært, men også rensking og utbedring av eksisterende gyteområder. Ofte er det mangel på gytegrus i bekkene som er "flaskehalsen" for økt produksjon av sjørret, men i mange tilfelle er gode oppvekstområder for ørretungene vel så viktig. Variasjon er nøkkelen til et godt oppvekstområde for sjørretungene i en bekk. Ørretungene er territorielle. Dette betyr at jo flere steiner, røtter og død ved som finnes i en bekk desto flere sjørretunger er det plass til.

Tilførsel av gytegrus av riktig type og størrelse er som regel et effektivt tiltak, men det gjelder å gjøre det på riktig måte og til riktig tid. Først må man ta kontakt med Fylkesmannen, kommunen og

Figur 4. Mange av småbekkene kan ha oppgang av overraskende stor gytefisk. I bekkene i Østfold er sjørreten fredet hele året.

grunneieren for å innhente de nødvendige tillatelser. Gytegrusen må så legges ut på steder i bekken hvor dyp og vannhastighet stemmer overens med sjøørretens krav. Den beste tiden på året for slike tiltak er i august og september. Det er ofte fasinende å se hvor hurtig sjøørreten tar i bruk nye gyteområder. Dette gjør det også svært meningsfylt å jobbe med slike prosjekter fordi responsen fra fisken skjer så fort. Rent pedagogisk er det også mye å hente ved å jobbe med slike habitatforbedrende tiltak. Man lærer mye om sjøørretens livssyklus og livet i bekken generelt. Man erfarer at bekkene er viktige ikke bare for fisken, men for det biologiske mangfoldet generelt. Bekkene kan nærmest betraktes som

”blodårer” i landskapsbildet, livgivende strenger for både planter og dyr.

Av andre tiltak som har blitt foretatt i en del av bekkene i Østfold er for eksempel fjerning av vandringshindre, utforming av kulper og terskler, bygging av fisketrapper, stabilisering av bekkekanter, planting av kantvegetasjon og fjerning av søppel og skrot. Generelt fører dette også til økt interesse for, og bedre tilsyn med bekkene. Med stort og smått er det i Østfold til nå gjennomført et eller annet tiltak i hele 26 vassdrag med sjøørret.

De fleste fysiske tiltak i vassdrag krever tillatelse fra Fylkesmannen, men det er også en del som grunneieren selv kan gjøre uten tillatelse. Eksempler på dette

Figur.5. Mye av arbeidet i bekkene er basert på dugnad.

kan være å hindre forsøpling og forurensning, opprettholde en frodig kantsonne langs bekken, avstå fra høstpløying, anlegge grasdekt areal langs bekkkant og i dråg, samt foreta grøfting og bekkerensk mer i tråd med ørretens habitatkrav.

Kommunene og Fylkesmannen i nøkkelroller

Kommunene har en nøkkelrolle i bevaringen og utbedringen av sjøørretbekkene, men for å kunne utøve den rollen må de vite hva de har. En god kartlegging av alle sjøørretbekkene i kommunen er derfor helt avgjørende. I Laks- og innlandsfiskeloven er det et krav om at hensynet til fiskeinteressene og fiskens leveområder skal innpasses i oversiktplanleggingen etter plan og bygningsloven. God vannkvalitet i bekkene er første prioritet. Rehabilitering av avløpsnett og kontroll med spredte avløp er således svært viktig. I forbindelse med EUs vanddirektiv lages det tiltaksplaner i de ulike vannområdene. Planene vil være retningsgivende for både kommuner og andre sektormyndigheter, og det er viktig at disse følges opp i kommunene. Kommunene kan også gi tilskudd til grunneierne gjennom

såkalte SMIL-midler (spesielle miljøtiltak i landbruket). Blant annet kan man få tilskudd til å renske opp i og langs bekker. I en del tilfeller blir det dessverre ikke tatt nok hensyn til sjøørretens krav til miljøet ved slike tiltak. Ofte blir det for mye fokus på kanalisering og rensking, og mindre fokus på det å ta vare på gyteplasser og oppvekstområder for fisk. Bedre dialog og planlegging mellom de ulike etatene i stat og kommune kan bedre på dette.

Fylkesmannen har en viktig rolle i arbeidet med å bevare sjøørretbekkene, bl.a. ved at det kan gis økonomisk støtte fra statens fiskefond til ulike tiltak. Ofte er det ikke så mye penger som skal til, fordi mye av det praktiske arbeidet baseres på entusiasme og dugnad. Fylkesmannen har også en oppgave i å registrere og kartlegge sjøørretbekker, og informere kommuner og grunneiere om dette. I enkelte tilfeller vet selv ikke grunneieren at bekken som renner gjennom hans eiendom har en bestand av sjøørret. Fylkesmannen kan i tillegg initiere prosjekter, kurse og veilede kommuner, JFF og andre, samt godkjenne tiltaksplaner og gi de nødvendige tillatelser.